ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА
До проєкту закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо включення геноциду на культурному базисі до складу злочину геноциду»

1. Мета

Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо включення геноциду на культурному базисі до складу злочину геноциду» (далі – Закон) має на меті уточнити склад кримінального правопорушення, викладеного у статті 442 Кримінального кодексу України, шляхом включення до елементів об'єктивної сторони злочину геноциду суспільно небезпечних діянь щодо культури, базової ознаки ідентичності захищеної групи, як способу вчинення злочину.

Метою законопроєкту є приведення цієї норми національного кримінального права, зокрема визначення складу ознак злочину геноциду, у відповідність до принципів криміналізації та забезпечення точного виконання міжнародно-правових зобов'язань, взятих на себе державою Україною.

Запропонований підхід є ключовим для розуміння природи триваючого злочину геноциду проти українського народу. Дії Російської Федерації, що координуються її вищим військово-політичним керівництвом, є системною стратегією, спрямованою на ліквідацію української національної групи.

Необхідність зумовлена сучасними реаліями повномасштабної війни Російської Федерації проти України, за умов, коли агресія є інструментом, направленим на підрив національного суверенітету та політичної самостійності держави України через знищення культурної спадщини Українського народу, використання культури як одного з інструментів ведення збройного агресії. Дії збройних угрупувань на боці Російської Федерації, представників окупаційних адміністрацій та інших прихильників такої політики серед іншого спрямовані на системне руйнування матеріальної та нематеріальної культурної спадщини України – через систематичне знищення, привласнення та переміщення культурних цінностей, переслідування та катування культурних дієвців. Додатковим важелем є реалізація політики деукраїнізації або русифікації, яку окупаційні адміністрації систематично проводять на контрольованими ними територіях – впроваджуючи російськомовний освітній простір, забороняючи українську

мову в школах, знищуючи українські історичні підручники, організовуючи діяльність різних дитячих та підліткових організацій («Движение первых», «Молодая гвардия», «Юнармия» та інші), «таборів перевиховання» тощо. Усі перелічені вище дії ясно демонструють спроби зруйнувати основи української національної ідентичності.

Віднесення до способів вчинення злочину геноциду дій направлених проти культурних ознак національної групи забезпечить правильну кваліфікацію дій агресора та його розслідування оскільки спосіб вчинення кримінального правопорушення є ключовим елементом криміналістичної характеристики, який дозволяє досліджувати злочин з точки зору механізму його реалізації.

Пропоновані зміни не мають на меті розширити поняття геноциду, а навпаки – уточнюють його склад з огляду на нові форми агресії. Культура в цьому контексті розглядається і як об’єкт, і як інструмент атаки на національну групу. Відповідно, навмисне знищення елементів культурної спадщини, мови та ідентичності має кваліфікуватися за ознаками геноциду. Таке уточнення складу злочину дозволить точніше кваліфікувати дії, спрямовані на ліквідацію підвалин української нації, та ефективніше притягати винних до відповідальності.

2. Обґрунтування необхідності прийняття акту

Правові аспекти необхідності прийняття акту

Законодавство України про кримінальну відповідальність становить Кримінальний кодекс України, який ґрунтується на Конституції України та загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права. Закони України про кримінальну відповідальність мають відповідати положенням чинних міжнародних договорів, згоду на обов’язковість яких надано Верховною Радою України. Водночас імплементація міжнародно-правових зобов’язань у національне законодавство здійснюється з урахуванням логіки та конструкцій національної правової системи, зокрема через трансформацію міжнародно-правових підходів у категоріях національної кримінально-правової доктрини та з врахуванням актуальної ситуації та потреб суспільства. Водночас міжнародні договори встановлюють мінімальний стандарт захисту і не виключають права держави конкретизувати та посилювати кримінально-

правову охорону у національному законодавстві, якщо це відповідає меті відповідного міжнародного регулювання.

Включення культурної складової до складу злочину геноциду в Кримінальному кодексі України обґрунтовується як потребою забезпечити повну правову кваліфікацію сучасних форм геноциду, що виходять за межі конвекційних фізичних та біологічних методів винищення, так і приведення національного законодавства до актуальності ситуації.

Вихідним міжнародно-правовим орієнтиром для такого підходу є Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 96 (I) «Злочин геноциду», якою геноцид було проголошено злочином за міжнародним правом і визначено як заперечення права на існування цілих людських груп так само, як убивство є запереченням права на життя окремих людей. У Резолюції також прямо наголошено, що таке заперечення права на існування спричиняє великі втрати для людства у формі культурного та іншого внеску, який репрезентують ці групи. Отже, вже на рівні первинного міжнародного формулювання геноциду йдеться не лише про фізичне знищення людей, а й про втрату культурного різноманіття як самостійно значущої цінності.

Екстраполюючи положення Резолюції 96 (I) на категорії національної доктрини кваліфікації злочинів – йдеться про визначення об’єкта кримінально-правової охорони при геноциді як таких суспільних відносин, яким завдається реальна шкода або створюється загроза її заподіяння внаслідок знищення захищеної групи. У цьому сенсі культура не є лише супровідною ознакою існування групи, а становить одну з базових форм її колективної ідентичності, без якої група втрачає здатність існувати як окремий соціальний суб’єкт.

Чинна редакція статті 442 Кримінального кодексу України відтворює класичну, конвенційну модель злочину геноциду, закріплену у Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 року. Об’єктивна сторона цього злочину обмежується переліком дій, спрямованих на фізичне або біологічне знищення захищеної групи, а саме: вбивство її членів; заподіяння їм тяжких тілесних ушкоджень або психічних розладів; створення життєвих умов, розрахованих на фізичне знищення; заходи, спрямовані на запобігання народжуваності; а також насильницьке передання дітей з однієї групи до іншої.

Така конструкція від початку закріплює фізичну парадигму геноциду, у межах якої знищення групи ототожнюється з ліквідацією її біологічного існування. Навіть єдиний елемент, що формально виходить за межі безпосереднього фізичного насильства, а саме насильницьке передання дітей до іншої групи, історично був включений до Конвенції як політичний компроміс і в сучасній доктрині розглядається передусім як «відкладений» спосіб фізичного знищення групи у часовій перспективі, а не як автономна форма атаки на її культурну ідентичність.

Така модель відображає компромісне, звужене закріплення геноциду в Конвенції 1948 року і не охоплює повною мірою ті ідеї, які були закладені у первинному міжнародному розумінні цього злочину. Конвенція не забороняє державам конкретизувати на національному рівні форми вчинення геноциду, якщо така конкретизація відповідає її об'єкту і цілям, тобто захисту групи від знищення. Саме тому включення культурної складової до складу злочину геноциду в Кримінальному кодексі України не є довільним розширенням поняття геноциду, а становить уточнення його складу з урахуванням сучасних форм агресії та логіки розвитку кримінально-правових механізмів захисту.

Початкова концепція геноциду, сформульована Рафаелем Лемкіним, була значно ширшою і від початку включала системне знищення культурних, соціальних та інституційних засад існування групи як невід'ємний елемент цього злочину.

У праці Axis Rule in Occupied Europe Лемкін визначав геноцид не лише як фізичне знищення членів групи, а як скоординований план різноманітних дій, спрямованих на руйнування «життєвих основ» національних груп з метою нав'язування їм ідентичності панівної групи. До таких дій він прямо відносив заборону мови, знищення освітніх і культурних інституцій, руйнування пам'яток, втручання у релігійне життя, нав'язування альтернативної історичної пам'яті та демонтаж соціальних структур. Відповідно фізичне насильство було лише одним з можливих інструментів геноцидної політики, а не її єдиним або визначальним критерієм.

Лемкінська концепція виходила з принципово іншого розуміння об'єкта захисту. Йдеться не про охорону окремих тіл чи індивідуальних прав, а про збереження групи як соціально, культурно і символічно організованої спільноти. З цієї перспективи знищення культури не є «менш тяжкою» формою шкоди, а іншим способом досягнення того самого результату –

ліквідації групи як такої. Група може залишатися фізично живою, але бути зруйнованою у власній ідентичності, пам’яті та здатності до самовідтворення.

Чинна редакція ст. 442 КК України, яка відтворює компромісну модель Конвенції 1948 року та аналогічної статті 6 Римського статуту Міжнародного кримінального суду, інституційно редукує об’єкт кримінально-правового захисту до фізичного існування групи, виключаючи її культурну цілісність як самостійну правову цінність. Така модель охоплює лише вузький сегмент процесів відтворення ідентичності, пов’язаний з міжпоколінною передачею через дітей, але залишає поза межами криміналізації системне знищення культури дорослого населення, мовного середовища, інституцій пам’яті, освітніх і релігійних практик, історичних наративів та інших символічних маркерів групової ідентичності.

У цьому полягає основна доктринальна проблема чинної редакції статті 442 КК України: культура не відображена в ній як самостійний об’єкт кримінально-правової охорони і водночас не врахована як спосіб вчинення злочину геноциду у структурі його об’єктивної сторони. Тим часом саме спосіб вчинення злочину є ключовим елементом криміналістичної характеристики кримінального правопорушення, який дозволяє досліджувати злочин з точки зору механізму його реалізації. Для геноцидної політики, що реалізується через системне нищення культури, цей аспект має визначальне значення.

Фактично геноцид визнається лише тоді, коли знищення культури може бути опосередковано «перекладене» на біологічний ефект. Культура у цій конструкції не постає самостійним об’єктом посягання, а функціонує лише як допоміжний індикатор геноцидного наміру. Такий підхід ігнорує те, що виживання групи визначається не лише фізичною присутністю її членів, а й збереженням спільних смислів, форм самоідентифікації та культурних практик, які забезпечують її існування як колективного суб’єкта.

У сучасних умовах культура виступає одночасно і об’єктом, і інструментом вчинення злочину. З одного боку, саме на культуру спрямовується посягання, оскільки через мову, історичну пам’ять, освіту, релігійні практики, культурну спадщину та символічні форми самовираження забезпечується існування національної групи як окремої спільноти. З іншого боку, знищення, витіснення, заміщення або привласнення цих елементів культури використовується як спосіб досягнення геноцидного результату. Відповідно,

суспільно небезпечні діяння щодо культури мають бути відображені у складі злочину геноциду саме як спосіб його вчинення.

Спроби компенсувати цю прогалину шляхом кваліфікації відповідних дій як воєнних злочинів або злочинів проти людяності мають структурні обмеження. Воєнні злочини, зокрема напади на об'єкти культурної спадщини, обмежені контекстом збройного конфлікту та спрямовані на захист окремих цивільних об'єктів або осіб від надмірної чи невиправданої шкоди. Така кваліфікація фіксує порушення правил ведення війни, але не відображає спрямованість дій на знищення культурної цілісності групи як такої.

Злочини проти людяності, зокрема переслідування, дозволяють охоплювати системні напади на культурні інституції або носіїв ідентичності за наявності дискримінаційного мотиву. Судова практика Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії підтверджує можливість розгляду знищення культурних і релігійних об'єктів як переслідування, коли воно спрямоване проти певної групи. Водночас і в цьому випадку об'єктом правового захисту залишаються окремі цивільні особи та їхні права, тоді як сама група не визнається автономним носієм шкоди.

Принципова відмінність геноциду полягає у спрямованості на захист групи як колективного суб'єкта. Воєнні злочини та злочини проти людяності фрагментують завдану шкоду, зводячи її до сукупності індивідуальних порушень або окремих епізодів знищення об'єктів. Натомість системне знищення культури завдає шкоди іншого порядку – шкоди самій можливості існування групи як культурно визначеної спільноти. Зведення правової реакції держави на такі дії виключно до режимів воєнних злочинів або переслідування призводить до розчинення цього колективного виміру шкоди.

Міжнародна судова практика фактично фіксує межу чинного правового підходу. І Міжнародний кримінальний трибунал щодо колишньої Югославії, і Міжнародний суд ООН визнають тісний зв'язок між культурою та існуванням групи, водночас прямо вказуючи на неможливість кваліфікації геноциду виключно на підставі руйнування культурної спадщини через положення Конвенції 1948 року.

У підсумку зведення знищення культури до допоміжного елементу доведення геноцидного наміру або до «додаткового» порушення у межах інших міжнародних злочинів призводить до ситуації, за якої правова система здатна зберегти фізичне тіло групи, але допускає руйнування її культурної сутності.

Саме ця асиметрія між характером заподіяної шкоди та наявними кримінально-правовими інструментами обумовлює необхідність перегляду підходів до криміналізації системного знищення культури як самостійного елементу геноцидної політики.

Пропоновані зміни не мають на меті розширити поняття злочину геноциду поза його міжнародно-правовою природою. Навпаки, їх метою є уточнення складу кримінального правопорушення, передбаченого статтею 442 КК України, шляхом включення до елементів об'єктивної сторони злочину геноциду суспільно небезпечних діянь щодо культури як базової ознаки ідентичності захищеної групи, тобто як способу вчинення цього злочину. Віднесення до способів вчинення геноциду дій, спрямованих проти культурних ознак національної групи, забезпечить правильну кримінально-правову кваліфікацію таких діянь та належне їх розслідування, оскільки дозволить досліджувати злочин з точки зору механізму реалізації спеціального наміру на знищення групи.

Аналіз практик Російської Федерації щодо України демонструє реалізацію комплексної політики знищення української національної групи, яка поєднує фізичне насильство з системною атакою на культурні, мовні та символічні засади її існування. Йдеться про знищення об'єктів культурної спадщини, витіснення української мови з публічної сфери, ліквідацію освітніх і культурних інституцій, нав'язування альтернативних історичних наративів та примусову асиміляцію населення тимчасово окупованих територій. Значна частина цих дій не може бути безпосередньо охоплена складом злочину, передбаченого стаття 442 КК України, попри їхню очевидну спрямованість на знищення групи як такої.

Водночас зазначені практики слугують не основним аргументом на користь змін, а прикладом того, як наявна нормативна конструкція виявляється функціонально недостатньою для правової оцінки сучасних форм геноцидної політики. Йдеться не про казус однієї держави-агресора, а про ширшу проблему відповідності національного кримінального законодавства тим формам знищення групи, які реалізуються через атаку на її культурні основи.

Цей розрив особливо яскраво проявляється у контексті політичного визнання, здійсненого Верховна Рада України, яка у своїй заяві від 14 квітня 2022 року прямо вказала на знищення української мови, культури та ідентичності як елементів геноцидної політики Російської Федерації. У той же час на рівні

кримінально-правової кваліфікації ці дії залишаються поза межами статті 442 КК України або потребують опосередкованих і концептуально вразливих конструкцій доведення через встановлення *dolus specialis* щодо фізичного знищення національної групи.

У результаті формується ситуація, за якої політичне та міжнародно-правове осмислення геноцидної політики випереджає національний кримінально-правовий інструментарій. Стаття 442 КК України залишається формально коректною з погляду класичного міжнародного права, але функціонально недостатньою для правової оцінки сучасних форм знищення національної групи, що реалізуються через системну атаку на її культурну та ідентифікаційну основу. За відсутності розвитку кримінально-правових механізмів реагування держава ризикує фіксувати лише фізичні прояви насильства, залишаючи поза належною правовою оцінкою ті дії, які забезпечують довгостроковий ефект знищення української національної групи.

Отже, включення культурної складової до складу злочину геноциду в Кримінальному кодексі України обґрунтовується необхідністю забезпечити повну правову кваліфікацію сучасних форм геноциду, що виходять за межі конвенційних фізичних та біологічних методів знищення, та водночас відповідає завданню розвитку національного законодавства України у руслі міжнародно-правових стандартів і власної кримінально-правової доктрини. Таке уточнення дозволить точніше кваліфікувати дії, спрямовані на ліквідацію підвалин існування національної групи, і ефективніше забезпечувати притягнення винних до кримінальної відповідальності.

Політика Російської Федерації щодо культурної спадщини України як елемент системного злочину

Окупаційна політика Російської Федерації від самого початку збройної агресії проти України не обмежувалася веденням бойових дій. Її структурною складовою стало системне підривання української національної ідентичності як такої. Центральною мішенню цієї політики постала українська культурна спадщина, яка функціонує не лише як сукупність матеріальних об’єктів минулого, а як носій колективної пам’яті, історичної тяглості та символічних меж спільноти. В умовах збройного конфлікту та окупації саме культура

виконує системоутворюючу роль, забезпечуючи збереження національної суб'єктності попри втрату контролю над територією.

Після встановлення ефективного контролю над тимчасово окупованими територіями України Російська Федерація розгорнула комплексну діяльність у сфері культури, яка не може бути пояснена ані випадковими порушеннями, ані побічними наслідками воєнних дій. Натомість аналіз практик свідчить про реалізацію цілеспрямованої політики трансформації культурного простору. Ці практики утворюють замкнений цикл культурної перебудови, що включає руйнування, вилучення, заміщення та ідеологічне перепрограмування. До цього циклу належать, зокрема:

- *систематичне знищення та пошкодження об'єктів культурної спадщини не зумовлене жодними об'єктивними потребами забезпечення життєдіяльності населення на ТОТ* (знесення історичної пам'ятки «Будинок з годинником» в Маріуполі, знищені археологічні пам'ятки під час будівництва окупаційною владою автомобільної дороги "Керч-Феодосія-Білогірськ-Сімферополь-Бахчисарай-Севастополь" – так званої траси "Таврида"» тощо),
- *незаконні археологічні розкопки* (на території Херсонесу Таврійського (Севастополь), стародавнього міста Акра (Керч), на території печерного міста «Ексі-Кермен» (Бахчисарай) тощо),
- *масове вилучення та переміщення культурних цінностей* (вивезені цінності з Херсонесу Таврійського для виставки «Золото Візантії» у м. великий новгород, масштабні пограбування музеїв Херсону, Маріуполя, Мелітополю тощо),
- *інституційне підпорядкування українських об'єктів культурної спадщини російським реєстрам та адміністративним структурам* (відповідно до договорів про входження «новоутворених республік» до складу російської федерації – Кримський півострів, Запорізька, Херсонська, Донецька та Луганська області),
- *витіснення української мови з публічної сфери, освіти та культури* (відповідно підтверджено рішенням МС ООН у справі Україна проти Росії у контексті застосування міжнародної Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації та рішенням ЄСПЛ у справі Ukraine vs. Russian Federation (re Crimea))
- *демонтаж українських пам'ятників і меморіалів та натомість встановлення російських чи радянських* (знесені пам'ятники жертвам

Голодомору у Херсонській області, встановлений пам’ятник Леніну у Геніческу, пам’ятник Кірілу Стрємоусову в Криму тощо)

- *нав’язування альтернативних історичних наративів, що заперечують українську культурну присутність* (виставка присвячена «Кримській весні» та показ документального кіно в «Центральному музеї Тавриди» (Керч), виставка «Злодеяния неонацистского киевского режима в Курской области» в музеї старожитностей у м. Феодосія, лекція («час патриотизма») «СВО: символы и смыслы» з наступною презентацією книги «Боль и доблесть Донбасса» у бібліотеці м. Горлівка тощо)
- *масове переміщення працівників сфери культури та освіти з території росії на тимчасово окуповані території* (активність програм «Земский работник культуры» та «Земский учитель»)

Сукупність перелічених дій не просто фіксує окремі порушення, а відтворює єдину логіку заміщення українського культурного середовища контрольованим ідеологічним продуктом.

Ключовою характеристикою всієї сукупності цих дій є їх систематичність і масштабність, що виключає можливість кваліфікації як випадкових або хаотичних. Сфера культури в Російській Федерації інтегрована у систему стратегічного планування та національної безпеки – основоположні документи РФ закріплюють її як інструмент державного управління, ідеологічного контролю та «захисту історичної правди». Так звані «Основи державної культурної політики» та Стратегія національної безпеки РФ визначають культуру й історію як інструменти державного управління, ідеологічного контролю та «захисту історичної правди». У межах цієї парадигми археологія, музейна справа й історична пам’ять позбавляються академічної автономії та функціонують як засоби політичної мобілізації.

Системність цієї політики підтверджується її вертикальною організацією, яка реалізується через узгоджені дії органів виконавчої влади, наукових та академічних установ, державних музеїв, архівів, освітніх інституцій, а також спеціально створених або підконтрольних державі фондів. Фінансування культурних та наукових проєктів здійснюється в межах державного замовлення, що дозволяє забезпечувати не лише матеріальну підтримку, але й ідеологічний контроль за змістом відповідної діяльності. За таких умов втручання у сферу культури не може розглядатися як побічний ефект війни,

оскільки воно є передбачуваним і програмно зумовленим результатом державної політики.

Застосування цих підходів на тимчасово окупованих територіях України свідчить про екстериторіальне поширення російської культурної політики як складової окупаційного режиму. Культура тут використовується як інструмент закріплення фактичного контролю, трансформації ідентичностей та інтеграції окупованого простору до так званого «єдиного історико-культурного простору» Російської Федерації. Окупаційні адміністрації зобов'язані реалізовувати єдину державну культурну політику, що підтверджується як нормативними актами, так і практикою діяльності підконтрольних інституцій. Водночас ця політика не обмежується тимчасово окупованими територіями. Російська Федерація систематично таргетує об'єкти культурної спадщини України, розташовані поза межами зон бойових дій і окупації. Ракетні удари по музеях і символічно значущих об'єктах культурної інфраструктури – Національного літературно-меморіального музею Григорія Сковороди, музеї, пов'язані з постатями Степана Бандери та Романа Шухевича у Львівській області, Держпром у Харкові тощо – не корелюють із жодною логікою військової необхідності та не можуть бути пояснені досягненням тактичних або оперативних цілей. Натомість вони свідчать про усвідомлений вибір цілей, що мають високу символічну цінність для української національної пам'яті та культурного канону.

Окрему роль у реалізації цієї політики відіграє її ідеологічний супровід. Через публічні заяви вищих посадових осіб Російської Федерації, матеріали державних медіа та позиції окремих представників релігійних інституцій – Президента РФ Владіміра Путіна, заступника голови Ради безпеки РФ Дмітрія Мєдведєва, представників Державної думи – заступника голови Петра Толстого та тогочасного заступника голови комітету з питань культури Владіміра Бортка, матеріалах провідних державних ЗМІ та у деяких заявах представників Російської православної церкви – протоієрея Андрєя Ткачева, протоієрея Олег Трофімов тощо – системно заперечується існування українського народу як окремої нації, української мови як самостійної мовної системи та української культури як автономного культурного явища. Українська культура постає або як похідна від «єдиної російської», або як штучний політичний конструкт.

Ці висловлювання мають не лише описовий, а й нормативний характер. Вони не просто інтерпретують історію, а встановлюють межі допустимого знання та

легітимізують втручання держави у сферу культури іншого народу. Заперечення української культурної суб'єктності створює дискурсивну рамку, в межах якої знищення, привласнення або радикальна трансформація української культурної спадщини перестає сприйматися як злочин. Якщо культура не визнається автономною, вона не потребує захисту; якщо народ оголошується «неповноцінним» або «неіснуючим», його культурні прояви можуть бути ліквідовані без внутрішнього протиріччя з офіційною ідеологією. У цьому сенсі публічні заяви російських посадових осіб виконують функцію ідеологічної підготовки та виправдання практичних дій. Вони створюють середовище, у якому асиміляція, витіснення та знищення української культурної ідентичності постають не як порушення міжнародного гуманітарного права, а як «відновлення історичної справедливості», «захист спільної спадщини» або «боротьба з фальсифікаціями». Саме через цю логіку легітимуються перейменування, переписування музейних експозицій, заборона української мови в публічному просторі, руйнування пам'яток та нав'язування альтернативних історичних наративів.

Повторюваність і уніфікованість цих наративів у різних сегментах публічної сфери свідчить про їх координований характер. Йдеться не про поодинокі радикальні висловлювання, а про сталу дискурсивну практику, синхронізовану з нормативними актами, освітньою політикою та практиками на окупованих територіях. Таким чином, публічний дискурс стає складовою механізму державної політики, а не її тлом.

У цьому контексті культура постає не побічною жертвою збройного конфлікту, а його безпосередньою ціллю. Саме цей зв'язок між публічними наративами та практичними діями дозволяє говорити про наявність ідеологічно вмотивованого умислу, спрямованого на руйнування культурних засад існування українського народу.

Сукупність наведених дій, їх систематичність, масштабність і державна ієрархічна організація свідчать, що політика Російської Федерації щодо культурної спадщини України виходить за межі окремих воєнних злочинів або злочинів проти людяності. Її зміст не вичерпується посяганнями на окремі об'єкти чи індивідуальні права, а спрямований на підрив колективної культурної ідентичності як такої. Саме ця обставина зумовлює необхідність нормативного визнання культурного геноциду як самостійної форми злочину та обґрунтовує потребу інтеграції відповідного підходу до чинної правової практики, зокрема в межах статті 442 Кримінального кодексу України.

3. Основні положення проєкту акта

Проєктом закону пропонуються зміни до частини першої статті 442 Кримінального кодексу України щодо доповнення складу злочину геноцид у вигляді знищення, пошкодження, привласнення або систематичного позбавлення доступу до об'єктів матеріальної та нематеріальної культурної спадщини, культурних цінностей, мови, освіти, релігійних практик, традицій, історичної пам'яті або культурних інституцій такої групи, якщо такі дії спрямовані на ліквідацію її культурної ідентичності як умови або засобу фізичного чи соціального знищення цієї групи

4. Правові аспекти

Включення культурної складової до складу злочину геноциду в Кримінальному кодексі України обґрунтовується як потребою забезпечити повну правову кваліфікацію сучасних форм геноциду, що виходять за межі класичних фізичних методів винищення. Нинішня редакція статті 442 КК України, яка відтворює вузький підхід Конвенції ООН 1948 року, обмежує перелік дій лише фізичним та біологічним знищенням національної групи. Через це системні дії агресора РФ щодо руйнування культурної спадщини, заміщення кадрового складу у культурній сфері, впровадження освітніх програм, що витісняють українську мову, та інші форми культурної асиміляції не підпадають під кримінально-правову кваліфікацію геноциду.

Сучасні підходи до поняття геноциду, включно з історичними концепціями Рафаеля Лемкіна, передбачають культурне знищення як один із ключових індикаторів спеціального наміру. Культура виступає одночасно ціллю та інструментом знищення національної групи: знищення історичної пам'яті, мови, освіти та культурних практик створює умови для довготривалої ліквідації ідентичності народу. Відповідно, для адекватного реагування на сучасні форми агресії необхідне розширення складу злочину, яке включатиме системне руйнування культурних основ як складову спеціального наміру геноциду.

У національному праві уточнення статті 442 КК України сприятиме:

- забезпеченню повноти доказової бази для національних і міжнародних проваджень щодо геноциду;
- можливості комплексної правової кваліфікації дій держави-агресора, які поєднують фізичні, психологічні та культурні методи знищення;

- формуванню цілісної юридичної позиції України у справах про злочини геноцидного характеру, що реалізуються у сучасних умовах військової агресії;
- посиленню захисту української культури, мови та національної ідентичності як невід'ємної частини національної безпеки.

Запропоновані зміни не розширюють поняття геноциду довільно, а лише відповідають реаліям сучасного конфлікту, де культура стає об'єктом і засобом атаки на національну групу. Вони забезпечують відповідність кримінально-правової кваліфікації сучасним загрозам та створюють правову основу для притягнення до відповідальності винних у злочинах, що мають системний та цілеспрямований характер щодо української нації.

5. Фінансово-економічне обґрунтування

Реалізація проєкту акта не потребуватиме додаткових витрат з державного та місцевих бюджетів.

6. Позиція заінтересованих сторін

Ключові заінтересовані сторони позитивно оцінюють законопроєкт та його практичну значущість. Державні органи влади, включно з Міністерством культури, Національною поліцією та СБУ, підтримують уточнення статті 442 ККУ як засіб комплексної кваліфікації дій держави-агресора та посилення захисту культурної спадщини.

Громадські організації, зокрема наукові та музейні спільноти, відзначають важливість включення культурного виміру до складу геноциду для ефективної правової реакції на сучасні форми агресії. Вони оцінюють ініціативу як крок до врахування культурного геноциду у кримінальній практиці, підкреслюючи її відповідність сучасним реаліям. Експертне та громадське середовище підтримує законопроєкт як інструмент захисту української національної ідентичності та запобігання спробам асиміляції на окупованих територіях.

Загалом, законопроєкт отримує підтримку всіх ключових заінтересованих сторін та вважається необхідним для посилення кримінально-правового захисту української культури та нації.

7. Оцінка відповідності

Запропоновані зміни до статті 442 ККУ відповідають Конституції України та принципам кримінального права. Вони не розширюють поняття геноциду

довільно, а уточнюють склад злочину з урахуванням сучасних форм системного знищення національної групи через руйнування культури, мови та освітнього середовища.

Включення культурної складової узгоджується з принципом спеціального наміру (dolus specialis) і дозволяє враховувати культурне знищення як доказ спрямованого винищення групи. Законопроєкт не змінює загальні критерії кримінальної відповідальності та покарання, а забезпечує повну юридичну кваліфікацію сучасних форм геноциду.

Реалізація цих змін також відповідає доктринальним підходам до культурного геноциду та практиці національних і міжнародних судових органів, створюючи правову основу для комплексного розслідування та ефективного притягнення до відповідальності за дії, спрямовані на ліквідацію культурних основ української нації.

8. Прогноз результатів

Ухвалення законопроєкту щодо внесення культурної складової до складу злочину геноциду сприятиме:

1. Підвищенню ефективності правової кваліфікації дій держави-агресора. Включення культурної складової дозволить точно кваліфікувати системні дії РФ, спрямовані на руйнування української національної ідентичності, історичної пам’яті та культурної спадщини, як геноцид.
2. Посиленню доказової бази у національних та міжнародних провадженнях. Закон дасть змогу комплексно документувати та використовувати факти знищення культурних цінностей, асиміляції населення та русифікації як доказ спеціального наміру винищення групи.
3. Зміцненню національної безпеки та культурної стійкості. Законодавче закріплення захисту культури як складової геноциду підвищує юридичний статус культурної спадщини, мови та освітнього середовища як елементів національної безпеки та ідентичності.
4. Формуванню цілісної юридичної позиції України у міжнародних судових та політичних процесах щодо злочинів геноцидного характеру. Новий підхід дозволить Україні системно відстоювати свої інтереси, демонструючи, що культурне знищення є прямим проявом геноцидного наміру.

5. Попередженню та стримуванню подальших спроб культурної асиміляції. Чітке законодавче визначення відповідальності за руйнування культурних основ групи створює превентивний ефект для потенційних порушників та встановлює нормативну основу для контролю та моніторингу окупованих територій після деокупації.

У цілому, законопроєкт забезпечить адекватну реакцію на сучасні форми геноциду, підвищить рівень захисту національної ідентичності та культури, а також сприятиме зміцненню правового механізму захисту української нації як історичного, мовного та культурного спільного начала.

Народні депутати України

ЄАС ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ
Підписувач: Потураєв Микита Русланович
Сертифікат: 3FAA9288358EC003040000002A672E00C61EDE00
Дійсний до: 13.01.2027 0:00:00

Апарат Верховної Ради України
94д9/1-2026/141845 від 12.06.2026
2263080